

A Bolyaiak, Mentovich Ferenc, Arany János és az Aporok

The Bolyais, Ferenc Mentovich, János Arany and the Apors

OLÁH-GÁL Róbert Ph D

Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Gazdaságtudományi Tanszék
olahgalrobert@uni.sapientia.ro

Abstract

Since UNESCO has declared 2023 the Bolyai Memorial Year, it would not be appropriate not to talk about János Bolyai! By presenting some original manuscripts, I would like to present the solved and still open problems of Bolyai research. I raise one interesting questions. This is that János Bolyai did not hand over the German summary of the Appendix in Arad to Eckwehr in 1826.

On the other hand, we are in Salonta, the hometown of János Arany, so it would be indecent if we did not talk about János Arany at this Conference on the History of Science. I am bringing János Arany into contact with the Bolyai people. But I also want to talk about Ferenc Mentovich.

And I ask the audience, where do the Apors hang out in Toldi? Whoever answers the request, I will also give away a reward book!

Keywords: Bolyai research, Unesco Bolyai commemorative year, János Arany, Ferenc Mentovich, Apors

Kivonat

Mivel az UNESCO 2023-at Bolyai emlékévként nyilvánította, ezért nem volna illendő, hogy ne beszéljünk Bolyai Jánosról! Néhány eredeti kézirat bemutatásával szeretném bemutatni a Bolyai-kutatás megoldott és még nyitott problémáit. Egy nagyon merész és érdekes kérdést vetek fel. Azt hogy Bolyai János nem adta át 1826-ban Aradon, Eckwehrnek az Appendix német nyelvű összefoglalóját.

Másfelől Nagyszalontán vagyunk Arany János szülővárosában ezért az is illetlenség, ha ezen a Tudománytörténeti Konferencián nem beszélünk Arany Jánosról. Arany Jánost kapcsolatba hozom a Bolyaiakkal. De beszélni szeretnék Mentovich Ferencről is.

És azt a kérést intézem a hallgatósághoz, hogy hol szerepelnek a Toldiban az Aporok? Aki megválaszolja a kérést annak jutalom könyvet is ajándékozok.

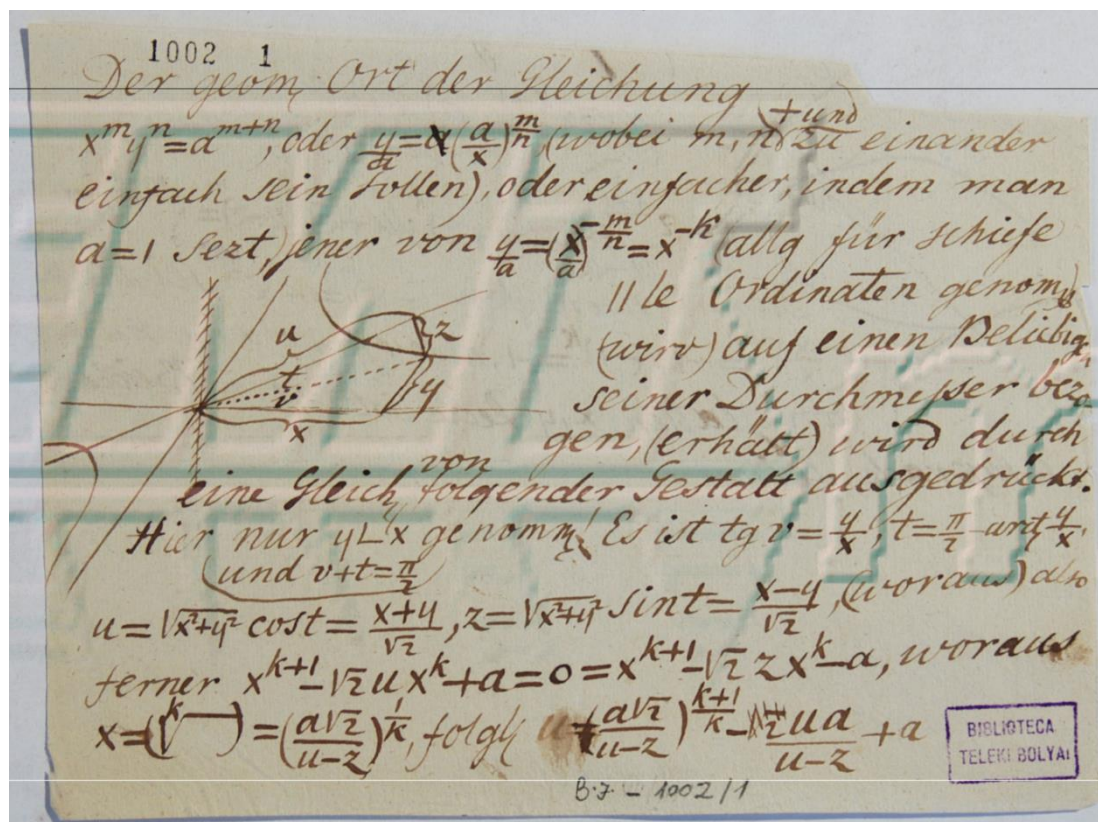
Kulcsszavak: Bolyai-kutatás, Unesco Bolyai emlékévként, Arany János, Mentovich Ferenc, Aporok

1. UNESCO BOLYAI-EMLÉKÉV

1.1. Bolyai-kutatás

A Bolyai-kutatás nem egy lezárt terület, és Vekerdi László, a legnagyobb magyar tudománytörténész szerint, szakmává nemesedett. Ki szeretném emelni, hogy még nagyon sok kutatni való van a Bolyai-kéziratokban. Most csak egy dolgot szeretnék felvillantani, mégpedig azt, hogy Bolyai János az algebrai geometria előretörését is megérezte. Persze nem beszélhetünk Bolyai János algebrai geometriai kutatásairól és eredményeiről, mégpedig azért sem, mert akkor még a matematikának ez az ága nem létezett!

De a kézírataiból egyértelműen kiolvasható, hogy nagyobb lényeges dolognak látta, hogy a geometriai objektumokat (ma úgy mondjuk, hogy geometriai sokaságokat algebrai egyenletekkel kell leírni és vizsgálni). Íme a mellékelt kéziratröredék.

1. ábra. Bolyai János BJ-1002/1 jelzetű német nyelvű kéziratrövedéke

Bolyai János hatásának és a tudománytörténetben betöltött máig is ható szerepét, nem annyira a geometriában kell keresni, mint inkább abban, hogy a nem-euklideszi geometria felfedezése, lényegében lezárta a középkori matematikát. A középkori szemlélet szerint, a matematikát empirikus tudománynak tekintették, és főleg szolgálai szerepet szántak neki, nevezetesen, hogy kiszolgálja a többi természettudományt. Így alárendelt szerepe volt. Nem is létezett olyan szakma, hogy matematikus, vagy matematika professzor. Gauss is csillagászként volt alkalmazva, később a göttingeni csillagvizsgáló igazgatója volt. Bolyai János után terjedt el az az egészséges matematikai szemlélet, hogy a matematikai igazságokat nem mérésekkel és nem tapasztalati úton kell igazolni, hanem egy logikai eszmevutatással. Más szóval a matematika logikai tudomány, és bizonyításaiban a logika szabályait kell csak betartani és nem szabad arra befolyással bírjon a szemlélet, a tapasztalati meggyőződés.

Tehát a matematika fejlődésében a nem-euklideszi geometriák felfedezése, azt jelentette, mint a történelemben az 1789-es párizsi forradalom.

És ezt kellene, hogy hangsúlyozzuk, és Bolyai Jánosnak a geometriában való hatása csak másodrendű probléma. Szerintem legalábbis!

Ahogy a bevezetőben is írtam az UNESCO, magyar javaslatra a 2023-as évet Bolyai-émlékévként nyilvánította, mégpedig azért 1823. november 3-án írta Bolyai János, a mára szállóigévé nemesedett kijelentését: „Semmiből, egy új, más világot teremtettem”.

Ezt az új más világot ne a geometriában keressük, hanem magában a teljes matematikában: A sokdimenziós sokaságokban, az absztrakt algebrában, a halmazelméletben, az algebrai és számelméleti vizsgálatokban, és ahogy írtam az algebrai geometriában is!

1.2. Bolyai-kutatás, Eckwehr-levél

Nos, még egy meglepő állításom: Véleményem szerint Bolyai János 1826-ban nem adta át Eckwert századosának, a Tér Tudományának német nyelvű összefoglalóját. Mert, ha átadta volna, akkor arra Eckwehr reagált volna, de ezt írta Bolyai Jánosnak 1831-ben Grazból:

Walter v.Eckwehr I. – Bolyai Jánoshoz
Graz, 1831 november 2
Nagyrabecsült főhadnagy úr, barátom!

Épp abban az időben, amikor ezen év augusztus 27.-én kelt becses levelét megkaptam, annál huzamosabban el voltam foglalva az itteni körzeti és helyi-igazgatási ügyek átvételével, majd a lemaradások behozatalával, mivel a körzeti igazgató úrral együtt minden, az itteni Igazgatóságokhoz beosztott mérnök-tiszt ki volt és nagyobb részt még most is ki van vezényelve. Ezt azért írom, hogy elnyerjem bocsánatát levelének kései megválaszolása miatt.

A perspektíva célja minden egyes tárgyat egy tetszőleges vagy adott síkra leképezni egy tetszőleges vagy adott szempontból (középpontból) úgy, hogy ennek hirtelen eltűnése a kép és a szempont változatlan helyzetében, ugyanazon szem által egyáltalán ne legyen észrevehető vagy, hogy a szemre gyakorolt hatás, ennek eltűnése után is, változatlanul fennálljon. A perspektivikus kép tehát minden alkalommal magát a tárgyat helyettesíti és soha sem a szemre gyakorolt hatást. Ezt, az adott körülmények között éppen olyan teljességgel kell kiváltania, mint maga a tárgy. Mivel azonos okok azonos hatásokat és azonos hatások azonos okokat feltételeznek, így világos, hogy egy egyenes perspektivikus képének egy síkra, minthogy a szemre ugyanolyan hatást kell gyakorolnia, mint magának az egyenesnek, ugyancsak egy egyenesnek kell lennie. Ön egész pontosan rámutatott ellenfelének tévedésére.

Ami az Ön művét illeti, Ön minden bizonnyal a világhírű Gauss véleményéhez fogja tartani magát) és, amennyiben Ön engem ennek egy példányával megtisztelne, nagyon örvendének neki.

Családomtól hálás köszönet kedves megemlékezéséért), én pedig maradok tisztelettel
Graz, 1831 november 2

Barátja,

Walter m.p.
mérnök-főhadnagy

Kívül:

A tekintetes császári és királyi mérnöki testületnek
bolyai Bolyai János főhadnagy úrnak
Lembergben.

Részletes kifejtését lásd [1]-ben.

2. ARANY JÁNOS ÉS MENTOVICH FERENC

Előadásom befejező részben Arany Jánosról szeretnék néhány szót szólni, megemlékezve a 2023. június 1-én elhunyt Dánielisz Endréről.

2. ábra Mentovich Ferenc (1819–1879) a Marosvásárhelyi Kultúrpalota féldomborművén

2.1 Charivari (olvasd Sárivári)

Arany János és Mentovich barátságának egyik legkedvesebb fejezete az egymás ugratására rajzolt vicclap volt. Erről elsőként Benkó Imre számolt be *Arany János Nagykőrösön* című művében, majd ezt a részletes beszámolót Nagy Endre, a marosvásárhelyi református kollégium hajdani igazgatója Benkótól idézi:

»Mentovich a napi eseményekről élclapot rajzolt és írt „Charivari” címmel. Arany ezzel szemben „Contra Charivari” szerkesztett, melynek minden száma Mentovichot ábrázolta.

A Charivari első száma Szilágyit ábrázolja, amint egy fürdőkádban ül, „Székely (Szilágyi neve magok között) meg nem erősítettén a kormány által, vasas fürdőben erősíti magát” aláírással. A második szám egy orgonát ábrázol, ahol a sípokat gyermek- és macskafejek helyettesítik, középen pedig Nagy József orgonista feje van s aláírva: „Indítvány, miképp lehetne a kőrösi orgonánál az ércsípokat ideiglenesen pótolni.” A kőrösi egyház orgonájának ugyanis, mely akkor készült, ércsípjai nem érkeztek meg kellő időre. Egy későbbi szám mindenféle pecsenyével rakott, terített asztalt ábrázol, s mellette dr. Lengyel, a természetrajz tanára eszik, aláírva: „Lengyel professzor állattömési működésében.” Lengyel ugyanis meghozatta a természetrajz szertár számára az állattömő eszközöket, de még addig semmit sem tömött ki. Egy másik számban pedig a kecskeméti küldöttséget rajzolta le, sintédróttal kezükben, amint a kőrösi gimnáziumot kerülgetik. Aláírva: „A kecskeméti professzort fogdosnak.” Ugyanis több kőrösi tanárt hívtak meg a kecskeméti az igazgatói székre, de egyikük sem fogadta el.

3. ábra. Charivari fedőlapja (fantáziarajz)

Ezzel szemben Arany „Contra Charivari”-jának első száma „Krakkó ostroma”. Egy kis váracska áll a képen, s ettől nem messze Mentovich hason fekszik, háttal fordulva a váracska felé. Mentovich ugyanis többször mesélte társainak, mint vett ő részt a Krakkó körül folyt csatározásban. Ugyanerre vonatkozik a 2. szám, melynek aláírása: „A krakkói diadal: Utánam, vitézek!” Mentovichot úgy ábrázolja, amint kardját, puskáját eldobva menekül, s e közben csákója és parókája fejéről leesik. A harmadik szám aláírása: Obstupati, steteruntque comae.” [Obstupui, steteruntque comae = A hajam égnek állt a félelemtől.] Mentovich két társával ferblizik, s a nagy csodálkozástól hajszájai égnek állnak; ebben az az élc, hogy Mentovich egészen kopasz volt s parókát nem viselt. A 4. szám aláírása: „Legjobb az egyenes út”, s a képen Mentovich az iskolakerítésen mászik át. Ennek az volt a története, hogy egyszer Mentovich az órák bevégezése után még jó darab ideig időzött szertárában, s mikor haza akart menni, minthogy az iskola nagy vasajtaja be volt zárva, s senki sem volt a közelben, kénytelen volt a kerítésen átmászni az Aranyék udvarára.

A 7. szám aláírása: „A kék vadász (Mentovich elnevezése maguk közt) fegyverengedélyért folyamodik” s azt ábrázolja, amint Mentovich egy díványon ül a zsandár neje mellett, s annak éppen kezét csókol. A 8. szám aláírása: „A fegyverengedélyhez szükséges varjú fejek beszerzése.” A képen Mentovich egy fa alatt áll, s bár feje felett sok varjú repked, puskája a fához van támasztva, s több gyermektől vásárolja a döglött varjúkat.

Ha e vidám társasághoz végül hozzávesszük azt a szerény, megelégedett családi tűzhelyet, mely neki osztályrészül jutott s melyet ugyan egyszer-másor csapásokkal is látogatott a sors, de azért a maga szerénységében mindig boldognak érezte magát: megtaláljuk mindazokat az okokat, melyek több tanárának távozása dacára őt Kőrösön tartották.« [7]

A Charivariból képet egyedül csak Dánielisz Endre Arany és Mentovich barátsága című cikkében közölt:

„a maguk szórakoztatására afféle humoros faliújságot szerkeszt Mentovich Charivari (Sári-vári) címen. A címet egy korabeli híres francia, illetve közvetlenebbül az ugyanígy nevezett első magyar élcaptól (1848) kölcsönözték. Mentovich a tanárelet mulattató epizódjait örökölte meg benne, s ötleteit — rajzolni nem tudván — mással kivitelezette. Aranynak különösen három szám tetszetett, mert ezeket Tompának meglepő részletességgel írja le (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése, III. Budapest, 1888. 394—395). Arany válaszul megrajzolja a Contra-Charivarit, s ennek valamennyi példányával Mentovichot csipkedí. A jó néhány ellenzám megjelenése bizonyítja, hogy ezekért a csipkelődésekért nem haragudott meg a nagy tréfacsináló. Aranyra viszont a játék határozottan jótékony hatással volt. Erről maga tesz tanúságot, amikor Mentovich végleges eltávozásakor Tompának így panaszkodik: „M. amint olvashattad, elhagy bennünket. Sajnálom. Igen jó fiú volt. Ki csinálja ezentúl a charivarikat, melyekben ő oly nagy mester.” Majd levele befejezésében többedmagának a véleményét foglalja össze: „Ily jó kedély igen nagy jótétemény volt ránk, melancholiáns emberekre nézve” (levelének kelte: 1856, a szünnapok elsőjén).” [4]

A nagy kérdés: vajon fizikailag hol található ma meg a Charivari és a Contra-Charivari füzetek? Egyetlen fogódzó Dánielisz Endre, a néhai nagyszalontai Arany János-kutató cikke. Az idős szakértő – kérdésemre – határozottan állította, hogy ő Törös László nagykőrösi Arany János-kutatótól, a hajdani múzeumigazgatótól kapta meg, és nekem is azt ajánlotta, hogy Nagykovácsán keressem. Természetesen ezt az utat végig is jártam, de sajnos nem akadtam a Charivari füzetek nyomára. (Ezúton is köszönöm Mészáros László nagykőrösi történész-muzeológusnak.) Mivel Szilágyi Sándor történész hagyatékában maradtak a Charivari füzetek, ezért azon a nyomom indultam tovább. Szilágyi Sándornak sok kézírata található az OSZK Kézirattárában, és ott Bakos József könyvtáros-levéltáros volt olyan kedves, hogy több napon át utána keresett, de semmi nyomra vezetőt sem talált a Charivari füzeteket illetően. Szilágyi Sándor az akkori Egyetemi Könyvtár főigazgatója volt, tehát ezt az utat is bejártam. De sem a hajdani Egyetemi Könyvtár mai jogutódjánál, sem az ELTE Levéltárában nincs nyoma a Charivari füzeteknek. (Köszönet Mód Zsuzsannának, az ELTE Egyetemi Könyvtár munkatársának és Varga Júliának az ELTE Levéltára igazgatónőjének.) A legtöbb Arany János-kéziratot az MTA Könyvtár Kézirattára őrzi, ezért tőlük is segítséget kértem. Sajnos nem volt szerencsém. (Köszönet Mázi Béla kolléga úrnak, az MTA Könyvtár Kézirattárából.) Ott sincs!

Maradt hát a nagy közvélemény és az olvasóközönség osztott, de nem lebecsülendő tudása: Vajon hol lehetnek a Charivari és a Contra-Charivari Mentovich Ferenc, illetve Arany János által megrajzolt füzetek? Merthogy az 1960-70 években még megvoltak, arra bizonyíték a 90 éves Dánielisz Endre nagyszalontai kutatónak a tanulmánya!

A Korunk folyóiratban [5] Dánielisz tanulmánya interneten is elérhető, bárki elolvashatja és a rajzot is megnézheti. Dánielisz Endre, a jó szellemi és fizikai erőben lévő 90 éves kutató, aki Bordás László nagyapámnak jó barátja és munkatársa volt, telefonon megkérdeztem, hogy emlékezete szerint ma hol lehetnek ezek a Charivári (olvasd Sárivári) gúnyrajzok, és amikor ő közölte, honnan szerezte a másolatokat? Dánielisz Endre egyértelműen állította, hogy a hajdani kiváló nagykőrösi Arany-kutatótól, Törös Lászlótól kapta. Törös László, a nagykőrösi Arany Múzeum tudós igazgatója már nem él, és Törös László fia is elhunyt, így a családtól sem lehet megszerezni a Charivári gúnyrajzokat. Ezután a nagykőrösi Arany János Múzeumhoz fordultam e-mailben, telefonon is, de ők sem tudtak segíteni. Azt viszont határozottan állítják, hogy ezek a karikatúrák a nagykőrösi Arany János Múzeumban nincsenek. Így tovább kutattam utánuk Szilágyi Sándor, Arany és Mentovich hajdani kollégája hagyatékában, az OSZK-ban, az MTA Arany-hagyatékban, az ELTE Levéltárában stb. Sehol sem bukkantunk még csak a nyomára sem!

A Népújság-beli írásaimnak köszönhetően megkeresett a Balatonbogláron élő Farkas Péter irodalomtörténész, bibliográfus, aki a Szász Károlyra vonatkozó írásaim és adataim után érdeklődött. Az így kialakult párbeszéd során vettem észre, hogy Farkas Péter dolgozott Nagykovácsán is, sőt össze is állította Törös László Arany Jánosra vonatkozó publikációit! Tőle is tudakoztam, hogy mit tud a Charivári gúnyrajzok eredeti lelőhelyéről. És akkor Farkas Péter megoldotta a rejtélyt: ezek nem is voltak meg Nagykovácsán, de olyan pontos irodalmi leírások maradtak fenn a karikatúrákról, hogy Törös László megkért egy képzőművészt, a leírások alapján készítse el a Charivári gúnyrajzok fantáziaképeit! Rác József nagykőrösi rajztanár el is készítette, és ezekből Törös László rendezett egy kiállítást is a nagykőrösi Arany János Múzeumban. Nos, egy ilyen fantáziarajzot (másolatot) küldött el aztán Dánielisz Endrének is, aki betette a Korunkban írt tanulmánya illusztrálására!

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

- [1] Sándor József–Oláh-Gál Róbert: Szemelvények a Bolyaiak matematikai kézírataiból, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2022.
- [2] Oláh-Gál Róbert: Arany János és erdélyi barátai, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2019.
- [3] Farkas Péter–Oláh-Gál Róbert: A leghíresebb helyettes tanár: Szász Károly, Pro-Print Kiadó, 2021.
- [4] Dánielisz Endre: Arany és Mentovich barátsága, Korunk 1969, június, pp.935–939.
- [5] Dánielisz Endre: Arany és Mentovich barátsága. Korunk, 1969.
- [6] Vita Zsigmond: Arany János erdélyiek között Nagykőrösön. Korunk, 1972. 12.
- [7] Nagy Endre: Mentovich Ferencz élete és működése. Maros-Vásárhelytt, 1904. Ev. Ref. Collégiumi Nyomda. pp.44-46.